

K POLITICKÉMU PROFILU MALÉ DOHODY

Robert Kvaček

„Malá dohoda byla utvořena, nejenom aby bděla a zajistila provedení mírových smluv, nýbrž zejména aby uchovala dědictví revoluce, dědictví strážlivého politicko-sociálního otřesu; byla utvořena, aby definitivně položila základy nového řádu a vytvořila tak politicky, hospodářsky i sociálně budoucí Střední Evropu.“¹⁾ Do této zkratky shrnul v roce 1922 československý ministr zahraničí E. Beneš smysl a význam malodohodového spojení Československa, Jugoslávie a Rumunska. To už ovšem znamenalo program širší, než byl okamžitý důvod prvních úmluv těchto partnerů. Jisté politicko-ideové základy malodohodového svazku vznikaly sice již během první světové války, rozhodujícím momentem smluvního zrodu Malé dohody (název byl původně pejorativním označením, kterého počátkem roku 1920 použil maďarský žurnalista k charakteristice spolupráce zmíněných tří států při jednání o mírovou smlouvu s Maďarskem) však byla obrana. Obrana proti restauraci Habsburků a hlavně před revizí trianonského míru určujícího hranice mezi malodohodovými státy a Maďarskem. Obava z jeho korektury se objevila v srpnu 1920, kdy horthyovské Maďarsko očekávalo za nabídnutí pomoci Polsku v jeho neúspěšné intervenční válce se sovětským státem hraniční změny ve svůj prospěch. V této situaci prosadil ministr Beneš podpis obranné smlouvy mezi ČSR a Královstvím SHS a zvláštního protokolu československo-rumunského, které se staly zakládajícími listinami Malé dohody.

Evropská politická veřejnost, včetně hlavního tvůrce Versailles — Francie, je přijala bez potlesku, spíše s nesouhlasem. Důvodem byl nejen obecněji tehdy rozšířený odpor proti „aliancím“, které mnozí považovali za příčinu světové války, ale i určitá samostatnost celého postupu v krizové evropské situaci.

„Tato politika byla kritizována, znehodnocována, její význam zkreslován. I na západě nejdříve se nelíbila. Šli jsme s klidem dále — a události daly nám za pravdu,“ bilancoval později atmosféru při vzniku Malé dohody dr. Beneš.²⁾ I českoslovenští buržoazní představitelé usilovali v polovině roku 1920

¹⁾ E. Beneš, *Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá*, Praha 1924, str. 138.

²⁾ Tamtéž, str. 285.

o zastavení revolučního náporu do střední Evropy. Volili však k tomu vnitřně i zahraničně politicky opatření odlišná od taktiky nepřiliš dalekozraké buržoazní pravice.

„Pacifikovati, znovuvybudovati a konsolidovati“ — to bylo základním programem československé zahraniční politiky v rozbouřeném, „balkanizovaném“, sociálními a národnostními konflikty zmítaném středoevropském prostoru. Už těsně po skončení války se tu Československo snažilo prosadit — také v očích Dohody — do postavení konsolidačního činitele.

Dalekosáhlejší záměry české buržoazie vycházely tu i ze zhodnocení „objektivní situace“ v těsně poválečné střední Evropě — z tehdejšího vytváření zvláštní sféry středoevropské politiky. Byla dána tím, že z mocenského zápasu v této oblasti byly vyřazeny Německo a Rusko a že angažování zeměpisně vzdálených západních velmocí muselo být často jen zprostředkované, muselo spíše než jen pouhé nástroje hledat pomocníky, kteří tu měli své ambice. Československo je chtělo politicky opřít především o Malou dohodu a přejít s ní tak „od obrany k útoku“. Její upevnění přišlo po pokusech excísaře Karla nasadit si v roce 1921 znovu svatoštěpánskou korunu.³⁾

Karlova dobráduzství vyvolala potřebu formálního, smluvního dobudování Malé dohody. Tři dvoustranné smlouvy však ještě nevytvářely skloubený celek. Teprve budoucnost měla ukázat, zda se je podaří přetvořit alespoň v „malou dohodu“.

O vývoj a mezinárodně politické použití Malé dohody se však začala stále více zajímat Francie. Rozplývaly se jí totiž nejen plány na vytvoření antisovětského a protiněmeckého *cordonu sanitaire* vybudovaného z menších států mezi Baltem a Černým mořem, ale mnohostranné válečné rány se nepřipzlivě promítaly i do jejího zápasu o hegemoniální postavení v Evropě. Proto Francie začala — a nikoliv neúspěšně — usilovat o to, aby se Malá dohoda stala oporou její středoevropské politiky. Zároveň se snažila ovlivňovat její strukturu a zaměření. Byla by ráda viděla, kdyby se jejím novým členem stalo Polsko, s nímž byla od r. 1921 spojena smlouvou. Proti účasti Varšavy v malodohodovém trianglu se postavila Praha, která se obávala polské politické konkurence i zesílení pravicových tendencí uvnitř bloku. Ani Polsko, jež mělo vlastní ambice v „prostoru mezi Německem a Ruskem“, však příliš neusilovalo o členství v Malé dohodě, kde mu hrozila úloha druhých houslí za ČSR. Praha odmítla rozšíření malodohodového svazku i o jiné státy, na příklad o Rakousko, třebaže se jinak podílela na jeho hospodářské sanaci. Chtěla si tím zabezpečit vliv na politický profil tohoto státu, jehož postavení v centrální Evropě nabylo klíčové závažnosti.

Ve své středoevropské politice „znovuvybudování a konsolidace“ se Československo snažilo opírat o buržoazní liberální či demokratické síly v sousedních státech [míra demokratičnosti těchto kruhů byla ovšem nestejná a daná spíše podobou a vlivem pravice]. Kontakt s nimi hledalo i v Budapešti. Cestu ke zmírnění vztahů s Maďarskem vidělo totiž v jistém jeho přebudování „k obrazu svému“, v *modu vivendi* s umírněnějšími, nehorthyovskými kruhy. Politika mezinárodní izolace horthyovců však významnějšího úspěchu neměla.

Vztah k Maďarsku zůstával ústředním bodem politiky Malé dohody. Rozsah jejího společného postupu byl — nebo lépe snažil se být — ovšem mnohem

³⁾ Srv. V. Olivová, *Československá zahraniční politika a pokus o restauraci Habsburků v r. 1921*, Československý časopis historický VI., č. 4, str. 475 nn.

širší. Během roku 1924 byla například středem pozornosti Malé dohody otázka uznání Sovětského svazu *de iure*. Odhalila závažné rozpory v poměru k sovětskému státu (jediné Československo prosazovalo normalizaci vztahů s ním), jež byly zároveň symptomem mnohdy odlišného pohledu na celkovou evropskou situaci i znamením, že do soudržnosti a hodnoty Malé dohody budou rušivě zasahovat problémy, které byly prvořadými individuálními starostmi každého jejího člena. Zatímco u Československa byl tento rozptyl ještě nevelký (do poloviny 20. let bylo Německo — poměr k němu byl „vítání otázkou“ československého státu — spíše objektem než subjektem mezinárodní politiky), absorboval pozornost Rumunska především vztah k Sovětskému svazu, modifikovaný besarábským problémem, a obrannou aktivitu Království SHS zase politika Itálie.

Právě ofenzivní nástup Mussoliniho režimu do Podunají počátkem druhé poloviny 20. let znamenal obnažení některých slabých míst Malé dohody i znesnadnění realizace československých zámyslů učinit ji centrem politické střední Evropy. Diktátor z Palazzo Venezia vsadil především — i když ne výlučně — na kartu podpory revizionismu. Po smlouvě o přátelství z dubna 1927 se mu podařilo prosazovat vliv na Maďarsko (pro něž byl tento pakt první poválečnou mezinárodní úmluvou) a postupně i na Rakousko.

S Mussoliniho zahraničně politickou dynamikou začaly vést stálý zápas Československo a Jugoslávie. Byl pro ně o to obtížnější, že v něm neměly vždy účinnou podporu Francie, ačkoliv se Itálie — za sympatií Anglie — pokoušela hned po uzavření locarnských dohod v říjnu 1925 narušovat francouzské pozice na kontinentě i soudržnost Malé dohody. Itálie uspěla dočasně v Rumunsku. Benešovi, který považoval Bukurešť od počátku za slabé místo Malé dohody a netajil se tím, že tu musí stále bojovat s italským a polským vlivem, se však postupně dařilo pokus Itálie o trvalejší vniknutí do malodohodového bloku oslabovat. Na jáchymovské konferenci Malé dohody v roce 1927 rumunský ministr zahraničí prohlásil, že kdyby Malá dohoda neexistovala, bylo by ji nutno vytvořit; italský nápor na Rumunsko tím však nekončil. Kromě toho Mussoliniho politický nástup slavil pro Malou dohodu nepřijemné úspěchy v Albánii a v Maďarsku. Italská záštita dávala Bethlenově budapeštské vládě odvahu k novým revizionistickým kampaním (podporovaným také určitými kruhy britskými), které škrtaly úvahy československých představitelů o tom, že malodohodového spojení nebude již akutně třeba v protimaďarské politice. Maďarsko tak zůstávalo i hlavním objektem vojenské spolupráce Malé dohody, která od r. 1929 nabývala užšího charakteru a vedla k zvyšování zbrojení v členských státech. O jeho ovládnutí se snažil československý zbrojařský průmysl. V květnu 1929 se v Bukurešti sešli šéfové generálních štábů zemí Malé dohody a jednali o operačních plánech v případě maďarského útoku na ČSR a o variantě synchronizovaného zásahu Maďarska a Německa proti Československu za současného anšlusu Rakouska. Další schůzka náčelníků generálního štábu v září 1930 zkoumala eventuality maďarského a bulharského útoku na Jugoslávii.⁴⁾

Permanentně se ozývající hlasy o krizích uvnitř Malé dohody vyvraceli její představitelé — nejvíce z československé iniciativy — jejím právním upevněním. Završila je tzv. Dodatková dohoda z 27. června 1930 utvrzující

⁴⁾ R. Kiszling, *Die militärischen Vereinbarungen der Kleinen Entente 1929—1937*, München 1959, str. 10—22.

organizačně politickou součinnost malodohodových států. Pravidelné schůzky, precizní komuniké, oficiálně jednotný postup v mezinárodních otázkách — to vše sloužilo československému ministru zahraničí ke konstatování, že jakékoli zprávy o vnitřních potížích, malém významu či nedlouhé životnosti Malé dohody jsou „směšné“, protože pramení z nechápání „skutečné a nezníčitelné zájmové soudržnosti všech tří států“ a z opomíjení „elementárních předpokladů psychologických, na nichž spolupráce naše spočívá.“⁵⁾

Přes podobná kategorická prohlášení měl malodohodový blok svá vážná slabá místa, která nahloďovala jeho semknutost a tím narušovala jeho upotřebitelnost pro středoevropské plány československé buržoazie. Buržoazně demokratické Československo, které se — jak už bylo řečeno — pokoušelo ve střední Evropě podporovat různé buržoazně liberální a demokratické síly, se v Malé dohodě spojilo s monarchistickými režimy vyvíjejícími se doprava, k diktaturám. Mnozí z představitelů těchto vlád se přitom na poměry v ČSR dívali nechápavě, až nevráživě, odmítavě. Charakteristická byla lekce, kterou Praha dostala po volbách na Podkarpatské Rusi v roce 1924 z Bělehradu: „Zazlívá se nám jedno,“ hlásil tehdy československý vyslanec, „že jdeme se svými demokratickými principy příliš daleko, z čehož neseme nepřijemné důsledky, jako jsou výsledky voleb v Podkarpatské Rusi apod. Zde při známé praxi volební nemožou pochopit, jak vláda, mající k dispozici četníky a peníze, v zemi tak negramotné jako je Podkarpatská Rus a tak daleko od kontroly světa stojící, může prohrát volby. V tomto směru zdejší místři volebních praktik a umění vládnout dívají se na nás shovívavě s patra jako na chybuující učně v umění vládnout.“⁶⁾

Nastolení královské diktatury v Jugoslávii 6. ledna 1929 československou politiku v Malé dohodě ještě zkomplikovalo, i když se král Alexandr prohlašoval — a jistě uřímně — za přesvědčeného stoupence malodohodového svazku. Velkosrbská politika vládních kruhů znamenající trvalý konflikt především s chorvatským nacionalistickým hnutím byla totiž využívána Itálií, která v rozbití jugoslávského státu viděla prvořadý krok k přeměně Středozemního moře v „mare nostrum“. Stále se zostřující napětí italsko-jugoslávské svazovalo a vyčerpávalo Malou dohodu způsobem pro Československo málo vítaným. Východisko ze situace viděli jeho představitelé mimo jiné v návratu Jugoslávie k parlamentnímu režimu, v němž proto nepřestali doufat.

Stabilizaci buržoazně statkářského režimu v Rumunsku měl zajistit návrat krále Carola 7. června 1930 na trůn. Panovník dal zároveň prohlásit, že na zahraniční politice Rumunska se nic nemění. (Na toto ujištění čekaly zvláště Francie a ČSR, jejichž představitelé ani potom neztráceli ze zřetele, že Carol býval důstojníkem 1. gardového pluku v Postupimi a že o sobě prohlašoval, že se cítí Hohenzollernem.) Československý vyslanec v Bukurešti sice konstatoval, že s Carolovým návratem „došlo ke stabilizaci poměrů v Rumunsku, zejména byla znovu vrácena důvěra ve světě finančním, domácím i cizím“,⁷⁾ buržoazně statkářský režim se nicméně musel nadále potýkat s vážnými ekonomickými obtížemi a s bojovným revolučním hnutím.

⁵⁾ E. Beneš, *Boj o mír a bezpečnost státu*, Praha 1934, str. 105.

⁶⁾ A. Gajanová, *ČSR a středoevropská politika velmocí (1918—1938)*, Praha 1967, str. 172.

⁷⁾ Jan Šeba, *Rusko a Malá dohoda v politice světové*, Praha 1936, str. 553.

Stále citlivější oblastí malodohodových vztahů se stávaly kontakty hospodářské. Sladění obchodních styků agrárního Rumunska a Jugoslávie s průmyslově agrární ČSR (jež touto strukturou byla vlastně „cizím tělesem“ v Podunají) zůstávalo problémem, jehož řešení ztěžovala i situace československého zemědělství a ochranně celní politika československé agrární buržoazie. Na jáchymovské konferenci v květnu 1927 předložil dr. Beneš rámcový projekt na zvýšení hospodářských styků malodohodových zemí. O rok později byl v Bukurešti formulován detailnější program, nicméně jeho zásady jen těžko překračovaly hranice mezi teorií a praxí. Československý ministr zahraničí se sice snažil zdůvodňovat, že „každý ze tří států má jinou strukturu sociální, hospodářskou i geografickou“, a proto „vědomě postupujeme pomalu“, ale právě na tomto poli více než na kterémkoli jiném hrozilo Malé dohodě nebezpečí z prodlení. Zanedlouho se do dveří konferenčních místností, v nichž vznikaly a také končily diskuse o programu, podobě a o způsobu zajištění toho, aby Malá dohoda byla také aspoň malou dohodou hospodářskou, drala víchřice hospodářské krize.

Důsledky se objevily v různorodé reagenzi na plán německo-rakouské celní unie z 19. března 1931. Zatímco ho Československo rychle a důrazně odmítlo jako „přípravu na politický anšlus Rakouska“, v názorech jeho malodohodových spojenců se tato jednoznačnost neobjevila. Ti totiž ve sjednoceném trhu rakousko-německém viděli významnější odbytiště svých zemědělských produktů a jejich stanovisko neovlivňoval nejprve ani jásot maďarského protivníka Malé dohody, že projektovaná celní unie bude znamenat konec tohoto bloku. Československo muselo proto v Malé dohodě svádět nesnadný zápas o uznání svého „ne“. Vnitřní krize malodohodového svazku se v jeho průběhu stala faktem — hospodářské těžkosti hlodaly i na jeho politické stavbě. Praha se jim snažila čelit jednak sliby o nedalekém již řešení ekonomických obtíží, jednak utvrzováním vojenské spolupráce bloku. Byly uzavřeny nové vojenské konvence proti Maďarsku a konaly se další porady generálních štábů. Na bukureštské schůzce v květnu 1931 byl zkoumány varianty maďarského a bulharského útoku na Rumunsko, pražská konference v prosinci 1931 studovala možnosti celoevropské války a bělehradská porada v listopadu 1932 konzultovala eventuality útoku Maďarska, podporovaného Bulharskem, Itálií a Albánií, proti Jugoslávii. Při všech těchto diskusích se uvažovalo zároveň o vázanosti malodohodových států jinými konflikty. Jednoznačně se malodohodové štáby shodovaly na rychlé akci proti Maďarsku — téměř typu „preventivní války“.⁸⁾

Značnou naději na zlepšení ekonomické situace Malé dohody spojila československá zahraniční politika s francouzským plánem „Hospodářského sblížení střední Evropy“, který byl publikován 2. března 1932. Plán navrhoval ekonomickou součinnost ČSR, Jugoslávie, Rumunska, Rakouska a Maďarska na principu preferenčním a regionálním. Výhody, které by si tyto země poskytl, se neměly vztahovat na státy další. Plán, nazvaný podle svého iniciátora Tardieuovým, žádal tedy jakýsi „desinteres“ především velmocí o střední Evropu. Ve skutečnosti tu měl posílit vliv Francie, a to jednak zvýšenou finanční závislostí podunajských států na Paříži, jednak prostřednictvím zesíleného hospodářského postavení ČSR v této oblasti, k jehož zabezpečení

⁸⁾ R. Kiszling, c. d., str. 23—44.

mohl projekt přispět. Československý ministr zahraničí se aktivně účastnil již jeho formulace a staral se pak o překonávání zahraničně politických a vnitročeskoslovenských překážek, stavicích se do cesty jeho realizaci.

Okamžitě se totiž proti němu ozvaly Německo a Itálie. Němečtí hospodářští experti sdělili do Paříže, že „Německo nestrpí vytvoření velkého bloku středoevropského bez své účasti. Německo navrhuje jednání a dohodu čtyř velmocí a potom jednání s pěti státy podunajskými“.⁹⁾ Italská vláda žádala především pomoc pro Maďarsko a Rakousko a její pařížský velvyslanec se připojil k německé demarši, která zdůrazňovala, že plán je oběma zemím nepřijatelný, „poněvadž ignoruje jejich velké obchodní zájmy ve střední Evropě a vedl by k politické a hospodářské apoteoze Prahy“.¹⁰⁾ Proti projektu se postavila i britská vláda. Představitelé československé zahraniční politiky nepochybovali sice o tom, že tento postup diktovala především snaha o zajištění anglických kapitálových investic ve Vídni a v Budapešti, přesto ale navrhovali učiniti Londýnu určité „koncese“. Beneš však neuspěl ani s tímto návrhem, ani při hledání prostředků k získání určitějšího souhlasu české agrární buržoazie s Tardieuho plánem.

Nepevně „domácí zázemí“ mu ztěžovalo diplomatické střetnutí kolem projektu. Německo totiž brzo přešlo do protiútoků, jenž se dotýkal především Československa, které mělo být z jakýchkoliv úprav v Podunají vyřazeno. Na londýnské konferenci čtyř velmocí o Tardieuho projektu 6.—8. dubna 1932 prohlásil totiž německý státní tajemník von Bülow, že „pomohou pouze bilaterální smlouvy ve prospěch zemědělských produktů Maďarska, Rumunska a Jugoslávie a průmyslové výroby rakouské“. Beneš reagoval prudce a podrážděně: „ČSR nemá na další akci zájmu; preference jednostranné pro rakouský průmysl podle návrhu Německa nepřipustí, s preferencemi zemědělskými souhlasí pod podmínkou, že platí i pro ČSR... Celé jednání v Londýně bylo ze strany Německa pokračováním boje o celní unii a vliv Německa ve střední Evropě a ze strany Itálie v boji proti možnému smíření malých států střední Evropy a v boji proti Francii. Boj tento bude pokračovati nyní prostě dále.“¹¹⁾

Československá zahraniční politika se nicméně starala, aby Tardieuho plán z konferenčních stolů nezmizel. Po nelehkém jednání sjednotila na jeho podporu květnovou schůzku Malé dohody, ale jakékoliv záchranné zásahy nemohly již probudit větší politicko-hospodářskou aktivitu kolem něho. Z povědomí evropské diplomacie se sice neztratil (v Římě a v Berlíně působil ještě dlouho jako nežádoucí a nepřijemný přízrak), ale už se nestal prvořadým objektem diplomatické agendy. Bez jakéhokoli významu pro ekonomickou situaci v Podunají skončila také konference 15 států v září 1932 ve Stresse. Její závěry měly jen formu „doporučení“. Vedoucí činitel schůzky, francouzská delegace, se ostatně o víc téměř nepokoušela.¹²⁾

Platoničnost pokusů o řešení hospodářské krize v Podunají ještě zvýrazňovala důsledky neúspěšných mezinárodních jednání citelně se dotýkajících Malé dohody. Zvlášť nebezpečně začala působit slepá ulička ženevské konference o odzbrojení. Mussolini se rozhodl využít jí k nastolení velmocenského direktoria nad Evropou v podobě paktu čtyř, které by mj. prosadilo korektury

⁹⁾ Archiv ministerstva zahraničí (AMZV) — telegramy došlé 1932 — č. 146.

¹⁰⁾ AMZV — telegramy došlé 1932 — č. 182.

¹¹⁾ AMZV — telegramy odeslané 1932 — č. 91—114.

¹²⁾ Z. Fierlinger, *Dnešní válka jako sociální krise*, Londýn b. d., str. 56.

mírových smluv. Malodohodové státy odpověděly na tento záměr smluvním utužením vzájemného svazku. „Velké státy budou v pokušení nás občas komandovat jako kolonie,“ charakterizoval situaci ministr Beneš na konferenci Malé dohody v prosinci 1932. Nové smluvní zpevnění malodohodového trojúhelníku, vyjádřením i vytvořením Rady a Sekretariátu Malé dohody, nevzniklo sice snadno, ale 16. února 1933 mohlo být přece jen Evropě představeno v podobě Organizačního paktu Malé dohody. „Jeho cílem je organizovati a udržeti mír vůbec a stabilizovati poměry ve střední Evropě zvláště, kde Malá dohoda je a chce dále býti konstruktivním elementem pokojného vývoje jak po stránce politické, tak po stránce hospodářské,“ charakterizovalo základní smysl paktu vyjádření československého ministerstva zahraničí vládě. Beneš jím chtěl zároveň utlumit známé hlasy o nejednotnosti mezi malodohodovými partnery i „dát této nové formaci definitivní místo v evropské politice vedle druhých států, zejména vedle velmocí. Vzhledem k velmocem se tu zdůrazňuje větší pevnost a nezávislost, zejména ve věcech střední Evropy“.¹³⁾ Už zanedlouho se mělo ukázat, že tento ambiciózní „velmocenský“ záměr zůstane víceméně přáním. Měl-li pro přeměnu ve skutečnost málo příhodné podmínky již v době svého vzniku (zesílený zápas velmocí o střední Evropu od poloviny 20. let znesnadňoval tu samostatnou politiku menších států), další mezinárodní politický vývoj situaci ještě zhoršil.

Politické upevnění Malé dohody mělo být podpořeno i rozšířením kooperace členských států v dalších oblastech. 25. března 1933 se Beneš rumunskému ministru zahraničí Tituleskovi svěřil, že „přemýšlí už dobu, jak se bránit zejména ve věci tzv. vojenských aliancí. Svět si musí zvyknout na nás jako na celek: další krok by bylo dohodnouti se, že zrušíme vojenské smlouvy a nahradíme je nějakou vojenskou komisí nebo radou ve smyslu našeho paktu Malé dohody. Prakticky by to vypadalo, jako bychom měli společný generální štáb“.¹⁴⁾ I tato myšlenka nepřekročila hranice teoretické úvahy. Stupňovala se sice určitá unifikace výzbroje, žádný z malodohodových států se však nechtěl dostat do válečného konfliktu v důsledku konfliktu jednoho z nich s jiným státem než s Maďarskem.

Organizační pakt se snažil usnadnit i ekonomickou spolupráci malodohodových partnerů. Institucionálně ji měla zabezpečovat Hospodářská rada, jejímž úkolem bylo nejprve vypracovat preferenční systém a sestavit plány vzájemného dovozu a vývozu. Kooperace se proto neměla omezit jen na vztahy obchodně politické, ale chtěla zasáhnout i další oblasti hospodářského života. Základní program obsahoval proto 14 bodů, které se měly postupně realizovat. Organizační opatření — jakkoli byla pokrokem — neodstraňovala však známé překážky ekonomické součinnosti. Přijatelnější řešení se tu proto nadále hledala pomalu — v době, kdy se do jihovýchodní Evropy začal upírat zvýšený zájem Německa, už ovšem nebezpečně pomalu, a tedy s nutně nepříznivými důsledky pro malodohodovou myšlenku.

Postupné změny v poměru sil, které do Evropy vnášelo po 30. lednu 1933 hitlerovské Německo svým programem likvidace Versailles, obecnou podporou revizionismu a záštitou fašistických a fašizujících protivníků demokracie, začaly vystavovat Malou dohodu novým „zkouškám státníkovým“. Jejich průběh nutil nejen odsunout stranou dalekosáhlé plány spojené s Organizačním

¹³⁾ AMZV — telegramy došlé 1933 — č. 88—89.

¹⁴⁾ AMZV — Dr. Krofta, Záznamy.

paktem, ale znamenal už permanentní zápas o samo udržení malodohodové jednoty. Československé plány angažovat Malou dohodu hlavně ve střední Evropě utrpěly vstupem obou jeho partnerů do Balkánské dohody 9. února 1934. Rozšíření antirevizní fronty, které vznik Balkánské dohody znamenal, nevyvážilo totiž Československu to, že se především Jugoslávie upjala prvořadě k balkánským záležitostem.

Právě Jugoslávie to také byla, kdo jednotě Malé dohody zasadil citelnou ránu absencí při uznání Sovětského svazu *de iure* v červnu 1934. Zklamání Československa z tohoto jugoslávského *fait accompli* bylo o to větší, že rumunský ministr zahraničí Titulescu začal od konce r. 1932 silněji připoutávat Bukurešť k malodohodovému svazku. Nepřestal sice okamžitě zatěžovat Malou dohodu antisovětskostí, který byl hlavním rysem, jež tomuto trianglu vtiskovala dosavadní účast Rumunska, postupně se však propracoval k poznání, že je nutno aktivně spoluvytvářet frontu proti fašismu společně s SSSR. Prosadil proto — a vůči králi Carolovi a převážně většině rumunské pravice to byl přetěžký úkol — že 9. června 1934 doprovodilo Rumunsko Československou republiku v navázání diplomatických styků se Sovětským svazem. Nepřehlédnutelný podíl na tom měl ministr Beneš, který se zasloužil i o překonání neshod, jež se do poslední chvíle před výměnou dokumentů o uznání *de iure* objevovaly v jednáních mezi Tituleskem a sovětským komisařem zahraničí Litvinovem.

Naděje, že se Jugoslávie zanedlouho připojí v otázce normalizace vztahů s SSSR ke svým malodohodovým partnerům — živěná a usměrňovaná zase především československým ministrem zahraničí — se definitivně rozplynula v druhé polovině roku 1935. Přitom se Bělehrad začal malodohodové jednotě, a zvláště Československu, vzdalovat i v jiných otázkách. Smrt krále Alexandra v říjnu 1934, nástup regentské rady v čele s princem Pavlem a hlavně pak v červnu 1935 vytvoření nové vlády vedené M. Stojadinovićem, který převzal i řízení ministerstva zahraničí, se začaly dalekosáhle obrážet v jugoslávské zahraniční politice. K jejím korekturám, jež byly odůvodňovány tím, že „v Evropě začal vát jiný vítr“, a znamenaly mj. hledání vzoru více v anglické než francouzské taktice i upnutí se na úzce pojímané „jugoslávské“ problémy, přispěla i některá tehdejší mezinárodní jednání či konflagrace.

Patřil k nim pokus o mezinárodní garancii rakouského státu, jež se v podobě dunajského paktu měla stát širší úmluvou upravující vztahy v podunajské oblasti. Zatímco například Československo návrh tohoto Lavalova a Mussoliniho paktu z ledna 1935 podporovalo — snažíc se ovšem vtisknout mu některé rysy kolektivní bezpečnosti — Bělehrad se k němu tvářil více než skepticky. Domníval se, že garantování Rakouska dovolí Itálii zaměřit rozkladný nápor na Balkán, především proti Jugoslávii. Odpor jugoslávských vládních kruhů vůči paktu zvyšovala i permanentní obava z aktuálnosti pokusů rakouských legitimistů prosadit v nějaké formě obnovení monarchistické habsburské vlády ve Vídni. Tato až „hysterie prince Pavla“ byla jedním ze styčných bodů politické spolupráce s nacistickým Německem — její základy v tomto ohledu byly ovšem položeny už za Alexandra. Podporovala ji i rostoucí vazba hospodářská.

Nový impuls jí dodaly obtíže, které od konce roku 1935 přineslo jugoslávskému hospodářství plnění protiitalských sankcí. Sankční opatření, vyhlášená Společností národů na protest proti Mussoliniho přepadení Etiopie, však nestačila (mj. pro svou neúplnost) zastavit italského útočníka. Prestiž ženevské

organizace tím byl zasažen úder znásobený ještě politikou jejich vůdčích činitelů, Francie a Anglie, které hledaly řešení na úkor Etiopie. Stojadinovičova vláda — a nejen ovšem ona — našla v této diskvalifikaci Společnosti národů další důvod k přeorientaci zahraniční politiky, snažíc se stále zřejměji lavírovat mezi tvořícími se bloky. „Jugoslávie bude usilovat o novou, vlastní a nezávislou politiku. Nebude malou lodičkou v brázdě velké lodi a ponechá si možnost výběru nových přátelství,“ interpretoval Stojadinovič začátkem roku 1936 svůj postup.

Realizovat ho byl připraven i mimo rámec Malé dohody — například výstavba jugoslávsko-německých vztahů byla toho názorným příkladem. Berlín se přitom snažil zasáhnout Malou dohodu i patronováním sblížením mezi Maďarskem a Jugoslávií. Od počátku svých kontaktů s budapeštskou Gömbösovou vládou usilovali totiž nacisté o to, aby se maďarský revizionismus zaměřil především proti Československu. Nalézali sice v tomto ohledu zřetelný ohlas, hortýovci však nemínili beze zbytku rezignovat na své územní požadavky i vůči dalším dvěma malodohodovým státům. Proto také pokusy o maďarsko-jugoslávský *modus vivendi* pozorovatelné od konce roku 1935 probíhaly velmi nesnadno — Stojadinovič musel od Budapešti dostat garancie, které by mu nahradily protimaďarské záruky Malé dohody. I když v podstatě neměly žádný pozitivní výsledek, znamenaly přece jen (spolu s dalšími Stojadinovičovými „soukromými“ kontakty, hlavně s Německem) jugoslávskou negaci Organizačního paktu a jeho závazku konzultovat s malodohodovými spojenci jednání s jinými státy. Pavel a Stojadinovič neměli ovšem zájem přeměnit Malou dohodu ve „vyšší mezinárodní jednotku“ a začlenit se do evropské politiky zvláště jako spolutvůrci kolektivní bezpečnosti, jejímiž zastánci byli jak Beneš, tak Titulescu. Ve svých pamětech později Stojadinovič napsal, že od prvního setkání s těmito ministry mu „bylo jasné, že mezi mnou, Benešem a Tituleskem nemůže dojít k srdečné spolupráci“.

Zdůvodnění výraznější neangažovanosti zvláště ve středoevropských záležitostech našly jugoslávské vládní kruhy také v dalekosáhlé kapitulaci západních velmocí, především Francie, v okamžiku vstupu německých jednotek do demilitarizované porýnské zóny 7. března 1936. Francouzský ústup usnadňoval Německu v budoucnu jeho politiku ve střední Evropě i vojenské záměry v tomto procesu. Londýnská Rada Společnosti národů, která po polovině března zkoumala Hitlerův čin, byla pak už málo schopna změnit něco na úspěchu nacistů. Jugoslávie se tu řadila ke státům, které neprojevovaly zájem na větším potrestání Německa. Jugoslávský delegát Purić odůvodňoval svůj postup československému vyslanci Osuskému zdůrazňováním, že „když Francie a Anglie pro sebe na Rýně nic neudělaly, bylo by bláhové domnívat se, že něco udělají pro někoho ve střední Evropě... Když Francie pro sebe bez Angličanů nic neudělala, jistě bez Angličanů nic neudělá pro Rakousko, ani pro Československo, ani pro Jugoslávii. To je pro něho závěr z londýnských porad. Dodal pak,“ hlásil Osuský, „že bychom byli nezodpovědní, kdybychom si toto neuvědomovali a dle toho se nezařídili“.15)

V Praze nemínili ovšem zcela zavírat oči před touto skutečností. Začali proto mimo jiné hledat cestu k jednání s Německem, a to nejlépe na bázi rozhovorů o nové Locarno — starou Locarnskou smlouvu Hitler 7. března 1936 roztrhal. Nevyklučovali přitom možnost, že by se těchto jednání měla

15) AMZV — tresorové spisy — II/1 — 1936 — č. 47457.

zúčastnit Malá dohoda *en bloc*. (Když tato naděje pohasla, začal Beneš jednat s Berlínem samostatně.) Zároveň ale nemínili rezignovat na své dosavadní spojenecké spoje; naopak, pro Malou dohodu hledali nové, posilující injekce. Největší starosti jim proto působil vývoj Jugoslávie. „Čím dále a pozorněji studuji vzájemný poměr československo-jihoslovanský, tím více v něm nacházím rozdíly,“ stěžoval si v březnu 1936 čs. vyslanec v Bělehradě Girs. Zdůrazňoval, že oba státy se rozcházejí hlavně ve vztahu k Německu, Polsku, Rakousku a Sovětskému svazu.¹⁶⁾ Počet sporných problémů se v dalších měsících ještě rozšiřoval. Přispívaly k tomu i prohlubující se rozdíly ve vnitřním vývoji obou zemí a v politicko-ideových názorech jejich představitelů. Protifašisticky orientovaný Stojadinović a také princ Pavel měli averzi k názorům dr. Beneše a československý prezident se zase netajil tím — zvláště v rozhovorech s francouzskými zástupci — že by mnohé problémy vyřešil pád Stojadinovičovy vlády.

Ze jejího vedení se Jugoslávie stala zřetelně nejslabším článkem Malé dohody. Některým jejím protivníkům se proto zdála už jen otázkou času konečná agónie tohoto bloku, zvláště když i v Rumunsku sílily pozice protititulescovské pravice. Představitelé československé zahraniční politiky sledovali tento „zpětný vývoj v koncepci Malé dohody“ — máme-li použít jejich termínu — s pochopitelnými obavami, i když nedovedli, nebo spíše nechtěli vidět celou jeho šíři. Čelit mu se ukazovalo stále neshadnějším.

K posílení jednoty Malé dohody se prezident Beneš, podporovaný Rumunskem, pokusil využít schůzky hlav jejích členských států 6.—8. června 1936 v Bukurešti. Jeho názor, že za současné málo příznivé mezinárodní situace je nezbytně třeba posilovat malodohodový svazek, našel ohlas jen u krále Carola a pochopitelně u ministra Tituleska. Princ Pavel se k jakýmkoli dalším závazkům v rámci Malé dohody tvářil odmítavě. Výměny názorů o potřebě dalšího semknutí malodohodového trianglu využil Titulescu k návrhu smlouvy mezi Malou dohodou a Francií. 27. června 1936 na schůzce zástupců Malé a Balkánské dohody s francouzskými diplomaty v Ženevě „mluvě o schůzce hlav států Malé dohody v Bukurešti rozvíjel myšlenku, že dnešní spojenecké smlouvy Rumunska a Jugoslávie mají mezery (fissures): ani Rumunsko ani Jugoslávie nejsou právně zavázány přispěti Francii a Československu na pomoc v případě konfliktu těchto států s Německem. Nutnost pomoci nastává teprve, když Maďarsko se vmísilo do války proti ČSR po boku Německa. Jestliže však Maďarsko se vyvaruje válečného zásahu, mohou podle dnešního stavu smluv zůstat Rumunsko a Jugoslávie stranou. Je žádoucí tuto mezeru vyplnit spojeneckou smlouvou, kterou by uzavřela Francie s Malou dohodou jako blokem (en bloc). Bude-li uzavřena napřed takováto smlouva, vznikne blok francouzsko-malodohodový, jehož síla vzbudí respekt u Itálie, která s blokem bude muset počítat a bude se ve vlastním zájmu snažit přizpůsobit mu svou politiku a sblížit se s ním. Tím bude docíleno také odstranění nebezpečí italského pro Jugoslávii.“¹⁷⁾ Tento projekt měl být podle Tituleskova přání realizován nejdéle do měsíce, protože průtah by nebezpečně ohrozil jeho vnitropolitické postavení.

Jeho podnět — vyvolaný také potřebou získat trumfy pro zápas s rumunskou pravíci, která atakovala Tituleska jako stoupence kolektivní bezpečnosti a již v útoku podporoval král Carol — nenašel však okamžitě ohlas nejen u Ju-

¹⁶⁾ AMZV — PZ Bělehrad 1936. — č. 29.

¹⁷⁾ AMZV — SN — kart. č. 857 — č. 91631/36.

goslávie a Francie, ale ani v Československu. Benešovy úvahy o posílení Malé dohody se pohybovaly totiž nejprve uvnitř tohoto bloku. Až na základě výměny názorů o funkčnosti malodohodových smluv mezi Paříží a Prahou dala Quai d'Orsay 20. srpna 1936 najevo, že si „přeje, aby vzájemné povinnosti mezi malodohodovými státy byly utuženy a rozšířeny. Francie ví, že k tomu sama bude musit něco pro Malou dohodu udělat, aby se tak stalo, a je (prý) ochotna tak učinit“.¹⁸⁾ Toto vyjádření bylo zvláště přijatelné pro Československo: vysunovalo totiž do popředí požadavek rozšířit vzájemné malodohodové závazky. Jednotný pakt Malé dohody — to byla podle názoru československých představitelů základna úmluvy mezi Francií a malodohodovým blokem. Usilovali o to, aby to uznala nejen Paříž, ale hlavně oba malodohodoví partneři. V Rumunsku se však už nemohli opřít o Tituleska. Po společném náporu domácích a zahraničních protivníků byl tento ministr 29. srpna 1936 vytláčen z vlády.

Projednat a schválit jednotný malodohodový pakt chtělo Československo na bratislavské schůzce Malé dohody v září 1936. 9. září byl proto do Bukurešti a Bělehradu poslán z Prahy první návrh smlouvy. Závazek vzájemné pomoci spojoval s uplatněním Paktu Společnosti národů. Pakt měl zajistit i rozšíření politické a hospodářské spolupráce svých signatářů.

Na bratislavské Stálé radě Malé dohody 13.—14. září obhajoval ministr zahraničí Krofta pakt především pomocí teze, že sjednocený malodohodový blok bude mít větší naději na účast v rozhovorech o nové Locarno. Právě stagnace těchto jednání využil Stojadinović k odmítnutí nové smlouvy: žádal vyčkat výsledků novelocarnské konference. Bratislavská konzultace neznamenalala však tečku za úsilím československé diplomacie prosadit jednotný obranný pakt mezi malodohodovými zeměmi. Praha snadno rozeznala, že hlavního odpůrce tu má v jugoslávské vládě. Třebaže se různými prostředky snažila ovlivnit i její postoj, soustřeďovala se nejprve na získání rumunského souhlasu a na zajištění plné podpory Francie. Za své říjnové návštěvy v ČSR trval rumunský král na tom, že je třeba mít jistotu francouzských závazků vůči Malé dohodě a znát jejich obsah, dříve než se malodohodové státy spojí smlouvou o vzájemné pomoci. Ministr Krofta navrhl proto Quai d'Orsay vyřešit problém tím, že by se francouzsko-malodohodová úmluva a univerzální pakt Malé dohody vzájemně předpokládaly a byly na sebe vázány. V polovině listopadu 1936 poslal do Paříže text smlouvy mezi Francií a Malou dohodou. Založil ho na zásadách francouzsko-sovětského paktu. Právě z toho důvodu jej však francouzský ministr zahraničí Delbos odmítl. Obával se nepříznivé reakce vnitropolitické i mezinárodní. Dával přednost tomu, aby úmluva Francie s Malou dohodou navazovala na dunajský pakt z roku 1935, aby se zněním „nepříznivě nedotkla“ Anglie a aby její platnost zanikla ve chvíli „uzavření všeobecné dohody o vzájemné pomoci“. Francouzská pomoc měla být podmíněna vzájemnou pomocí malodohodových států. „Quai d'Orsay říká,“ psal z Paříže čs. vyslanec Osuský, „že hlavním účelem uzavření paktu Francie s Malou dohodou je, aby Jihoslovensko a Rumunsko se zavázely poskytnouti Československu pomoc, kdyby toto bylo Německem napadeno. Když Jihoslávie a Rumunsko si budou jisty, že v případě, že budou napadeny, Francie jim poskytne pomoc, nebudou mít žádného zájmu, aby šly na pomoc Československu, kdyby toto Německem bylo napadeno. Kdyby tomu tak bylo, nebylo by dosaženo cíle, kvůli kterému se pakt franko-malodohodový uzavíral.“¹⁹⁾

¹⁸⁾ Archiv Ústavu dějin KSČ — BA, Francie 1936/7.

¹⁹⁾ AMZV — kabinet 1937 — č. 5166.

Začátkem ledna 1937 vypracovalo francouzské ministerstvo zahraničí návrh francouzsko-malodohodové smlouvy. Podle ní měla Francie pomoci každému členu Malé dohody, když se stane obětí nevyprovokovaného útoku a obdrží podporu, kterou si navzájem slíbily malodohodové země, nebo když se Malá dohoda obrátí na základě článku 16 Paktu Společnosti národů o pomoc na Francii. Francouzský text tedy předpokládal jednotný malodohodový pakt a Paříž k jeho podpisu bez ohledu na stav novolocarnských rozhovorů malodohodové státy vyzvala. Smlouva mezi Francií a Malou dohodou měla pozbýt platnosti v okamžiku vzniku takové širší mezinárodní úmluvy, jež bude obsahovat zásadu kolektivní bezpečnosti.

Příští diskuse kolem francouzského návrhu potvrdily to, co už během ledna 1937 v Praze s jistotou věděli: že k uzavření jednotného paktu Malé dohody a tím ani k podpisu úmluvy mezi Francií a Malou dohodou nedojde. Záporné stanovisko Jugoslávie k těmto projektům zůstalo nezvikláno. Za nesouhlas Bělehradu schovalo pak své negativní stanovisko Rumunsko. Při jednom z oznámení jugoslávského „ne“ musel dokonce československý vyslanec Heidrich vyslechnout z Puričových úst hlubokou degradaci myšlenky a hodnoty Malé dohody: „Malá dohoda je od počátku *une blague politique*, společenství států bránících se proti ireálnému nebezpečí, neboť žádný ze států Malé dohody se přece vážně nemohl domnívat, že by Maďarsko samo o sobě podniklo proti některému z nich útok.“²⁰⁾ Proti skutečnému nebezpečí se, podle Puriče, každý člen Malé dohody snažil zabezpečit mimo její rámec.

Právě Jugoslávie byla toho zanedlouho názorným příkladem. 25. března 1937 podepsal Stojadinović s italským ministrem zahraničí Cianem smlouvu, která měla ukončit napjatý vztah mezi Itálií a Jugoslávií a eliminovat — nebo aspoň krajně oslabit — nebezpečí, které dosud jugoslávskému státu z fašistického Říma hrozilo. Stojadinović ji uzavřel v podstatě za zády svých malodohodových partnerů. Přitom byla dalekosáhlejší, než mohl být dokument k urovnání italsko-jugoslávského poměru a než jak ji Stojadinović do Bukurešti a Prahy inseroval. Hovořilo se v ní nejen o garanci teritoriální, o non-agresi, neutralitě a nastolování přátelských politických vztahů, ale pakt směřoval přímo proti duchu Společnosti národů a kolektivní bezpečnosti. Zůstával totiž v platnosti i v případě útoku jednoho ze smluvních partnerů na třetí stát. Nebylo obtížné poznat, že z italské strany mříí smlouva také proti možnosti jednotného paktu Malé dohody. Stojadinović na toto její zacílení plně přistoupil a Cianovi to dal najevo i akcentováním svého nezájmu na osudu československého státu.

Jediným „profitem“ jugoslávsko-italské smlouvy pro malodohodový svazek byla okolnost, že její dosti nepřívznivý vnitropolitický ohlas znemožnil Stojadinovićovi dovést k nějakému určitějšímu závěru jednání s Maďarskem. 23. března 1937 poslal sice maďarský ministr zahraničí Kánya do Bělehradu návrh dvoustranné smlouvy, jugoslávský premiér však už na ni nemohl reflektovat a musel svou politiku vůči Maďarsku podříditi společnému postupu Malé dohody. Od jara 1937 se začala totiž rozvíjet jednání mezi Budapeští a malodohodovým trianglem o podmínkách uznání maďarské vojenské rovnoprávnosti. Darányiho vláda se v nich pokoušela izolovat Československo. Po uzavření osy Berlín—Řím v říjnu 1936, která významně měnila poměr sil v Podunají a jejíž odraz se promítal i do jednání o univerzální malodohodový pakt, začli hortycovci

²⁰⁾ AMZV — SN — kart. č. 697; kabinet 1937 — č. 1547.

už jednoznačně soustřeďovat své územní požadavky na Československo. Oddělit při rozhovorech s Malou dohodou Prahu od jejích partnerů se jim však nepodařilo: vůči Maďarsku fungoval tedy malodohodový svazek dále.

Tato skutečnost nebyla pro Československo bez významu v kritickém roce 1938. V dvoustranném konfliktu s Německem nemohla ovšem Praha s pomocí malodohodových spojenců počítat. Po její bok je mohla přivést jedině evropská konflagrace, v níž by se proti Hitlerovi vytvořila vícečlenná fronta v čele se západními velmocemi.

Mnichov pak zaznamenal konec malodohodového bloku. I když v jeho vývoji, zvláště od poloviny třicátých let, byly snadno rozeznatelné momenty agónie, konečný ortel přišel až s úplným ztroskotáním versailleského systému. Se svými osmnácti lety existence zůstala však Malá dohoda nejstarším podobným seskupením v meziválečné Evropě. Její vývojové peripetie demonstrovaly do jisté míry hranice mezinárodně politických možností smluvního svazku tehdejších menších evropských států. Respektování jejího hlasu zmenšovala sice nemálo vlastní „bílá místa“ — z nich nejzávažnější byly nesporně obtíže hospodářské — na její diskvalifikaci (probíhající nikoliv jednoznačně, spíše v určitých vlnách) mělo však rozhodující podíl zmenšování prostoru pro samostatnější politiku malých státních celků. Ubývalo ho zřetelně od poloviny dvacátých let a ve třicátých letech už nebyl téměř (nebo úplně?) žádný.